

Uram, szeretem a Te házában való lakozást, és a Te dicsőséged hajlékának helyét.

(Zsolt. 26,8)

Bene János – Csutkai Csaba *Házadba léphetek I.* Szatmári középkori templomok

Házadba léphetek

I.

Szatmári középkori templomok

Bene János – Csutkai Csaba

ISBN 978-963-7196-37-9

9 789637 196379

Házadba léphetek

I.

Szatmári középkori templomok

Bene János – Csutkai Csaba

2015

Házadba léphetek I.

Szatmári középkori templomok

A könyv finanszírozásának forrása	~	Földművelésügyi Minisztérium
Írta	~	Dr. Bene János
Fényképezte és szerkesztette	~	Csutkai Csaba
A kötetet tervezte	~	Csutkai Márton
Lektorálta	~	Dr. Molnár Katalin
Kiadja	~	© Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat
Felelős kiadó	~	Seszták Oszkár, a megyei közgyűlés elnöke
Nyomás, kötés	~	printmagus.com Zrt.
ISBN	~	978-963-7196-37-9
		Nyíregyháza 2015

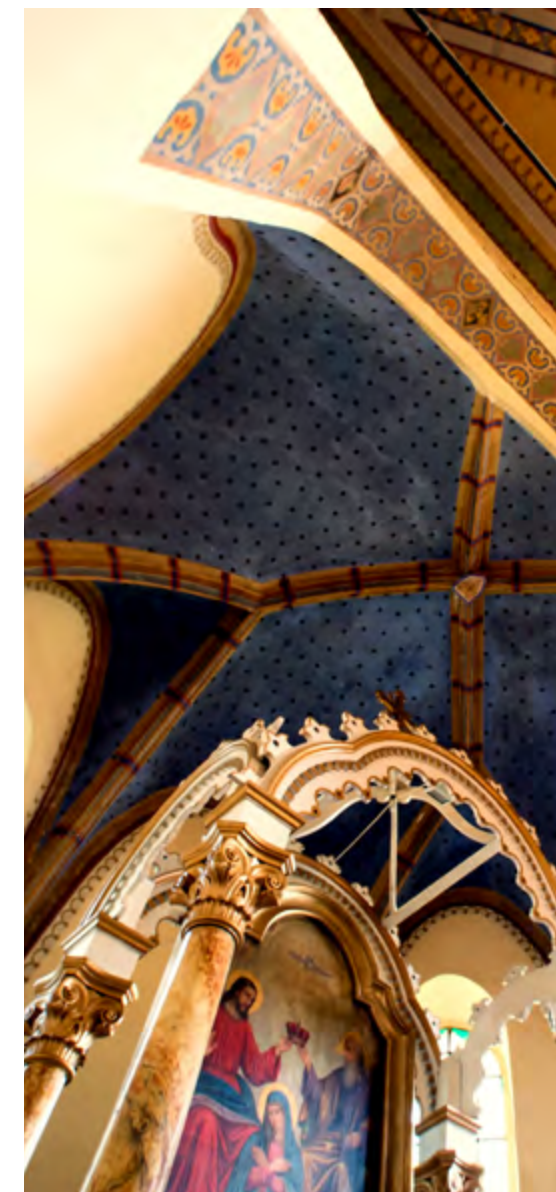
Köszöntő

A templomok kulturális örökségünk legrégebb építményei közé tartoznak. Bárhová megyünk a világban, minden biztonnyal betérünk egy-egy templomba. Néhányan talán csak kötelező turisztikai programként, mások kíváncsiságból, de meggyőződésem, hogy többségünk valamiféle belső indíttatásból. A templom nem csupán a vallásgyakorlás helyszíne, nem pusztán építészeti látványosság, hanem sokkal több ennél. A nyugalom, a béke szigete, út Istenhez, de út önmagunkhoz is. Egy olyan kultikus hely, amely misztikus erejével mindnyájunkra hat, függetlenül attól, hogy vallásosak, hívők vagyunk-e, vagy sem. Hány és hány olyan történettel találkozhatunk, amikor megmagyarázhatatlan, teljesen spontán reakciókat váltott ki a templomba betérő emberekből a hely atmoszférája, az ott jelen lévő természetfeletti erő.

Talán éppen ezért nem lehet véletlen az, hogy a szatmári középkori templomok az elsők között kerültek be a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Értéktárba, amelyet a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló törvényben kapott felhatalmazás alapján, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Értéktár Bizottság létrehozásával a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Közgyűlés hívott életre.

Házadba léphetek... üzen a cím, amelyet a Zsoltárok könyve 5,8-ból ragadtunk ki, s üzennek e kiadvány megálmodói és szerzői. Lépjen be, nyissa ki ezt a könyvet, gyönyörködjön a feltároló látványban, ismerje meg középkori kincseinket! És jöjjön el, fedezze fel megyénket, tapasztalja meg személyesen is, milyen értékekben gazdag, sokszínű ez a vidék!

Seszták Oszkár,
a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Közgyűlés elnöke

Gyügye, református templom

A Szamos jobb partján fekvő falu még a tatárjárás előtt, a XIII. század első felében keletkezett. 1405-ben a falut birtokló Gyügyei család egyik tagja, János a települést a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére szentelt templommal és a Szamos vizén működő malommal a váradi püspöknek adományozta. A templomot 1500-ban kőből építtették, melynek tornya nem volt, de temetőjoggal rendelkezett. A település lakossága a XVI. század végén református hitre tért, 1767-ben Szamosújlak anyaegyházától elszakadva az eklésia önállóvá vált. Évszázadok során az időszakos renoválások nem eredményeztek jelentősebb beavatkozást, így az Isten háza viszonylag épen őrizte meg középkori jellegét. A keleti végfal fűrészfogas párkánya, a szentély egyszerű szentségtartó fülkéje, az ablakok eredeti formája jelzik az építés korát. A templom eredeti szépségét a 2000–2001. évi feltárás és helyreállítás után nyerte el, az ünnepélyes felszentelés 2003-ban megtörtént. A színvonalas helyreállítást 2004-ben az Európa Nostra-díj odaítélésével honorálták.

A templom alaprajza a román kori egyházi építészet tipikus példája. A sötétvörösre égetett téglából épült, torony nélküli templom két részből áll, az egyterű hajóból és az annál keskenyebb egyenes záródású szentélyből. Nyugati homlokzata előtt egy XIX–XX. századra keltezett előtér áll. A szentély déli oldalától mintegy 5 méterre különálló, romantikus stílusú, háromszintes, zömök tornyot épített az egyház, melynek két alsó szintje négyszögletes, a harmadik pedig nyolcszögletes alaprajzú, nyolcszögű gúlasisakkal. Mai alakját a XIX. század közepén nyerte el.

A feltehetően 1284–1322 között épített, román és kora gótikus stílusú templomot a XVIII. század végén részben átalakították. Akkor, 1767-ben készült a gazdagon

díszített, festett deszkamennyezet is. A hajóban ötvenhat, a szentélyben pedig huszonöt festett kazettát helyeztek el. A felső-tiszavidéki festett templommennyezetek között talán ez a legnaivabb festésű. A festő kezét még a régi idők tanító szándéka vezette, a képek egyrészt mintegy képes Bibliát mutatnak a híveknek, másrészt erkölcsi tanulságokat közvetítenek, s harmadrészt a parasztember számára az egyik legfontosabb dolgot, az időjárást is ábrázolják. Így került a kazettákra Noé bárkája, az ígéret földje, a szirén, mint a bujaság jelképe, a pelikán, ki saját vérével táplálja fiókáit, a halak, a Nap, a Hold, a szelek. A festett kazetták látványa mellett legalább olyan csodálatosak a népies barokk berendezési tárgyak, a karzat, a szószék a faragott, festett szószékkoronával, a padok, mind-mind a XVIII. századból fennmaradt mestermunkák. A több évig tartó felújítás során visszaállították a vélhetően eredeti tetősíkokat, megépítették a sekrestyét (melyben a templom történetére és felújítására vonatkozó dokumentumok láthatók). Napjainkra a templomkert is megújult, s így méltó környezetben áll Istennek háza.

A festett mennyezet készítésének idejét az egyik kazetta ekképpen örökítette meg:

*Ez Isten házában
Lévő Menyezetett
Tsináltatta a Gyüi
Gyüei Reformáta Szent
Eklésia a magok kül
Tsikeggel. Isten Ditsőségére
1767 12 octobris*

A templomhajót és a szentélyt elválasztó diadalív, a szószékkel.

◀ A templomnak a román korban épült lépcsősződő, bélletes kapuja.

Gyügye, református templom

A gyügyei református templom fő látnivalója, az 1767-ben készült festett deszka mennyezet.

Gyügye, református templom

A templom őrzi a román korból származó formáit, térszerkezetét, bélétes kapuját és vékony lőrészerű ablakait.

Zajta, római katolikus templom

A szatmári Erdőháton álló falut 1671-ben a császári csapatok dúlták fel, és lakatlan is maradt 1767-ig, amíg birtokosai Erdőd vidékéről sváb telepeseket nem hoztak ide, akik a régi falutól délkeletre építették fel egyútcás új falujukat. A régi, romos középkori templomot azonban újjáépítették. A téglából való építmény szabadon áll a település egyik magaslatán. A téglalap alakú hajó keleti végéhez egyenes záródású szentély kapcsolódik, a hajó nyugati homlokzatához négyszintes torony csatlakozik, melynek felső szintje és hagyma alakú sisakja késő barokk kori. A torony déli oldalához egy félnyeregteretűvel fedett karzatfeljárót építettek. A toronyalj fedele boltozatos, a hajóé síkfödém, míg a szentély szintén boltozatos fedésű.

Az építési történet korai szakaszáról írásos forrás nem áll rendelkezésünkre. Építési idejét a XV. századra teszik, de alapjaiban korábbi lehet. Erre utal az egyenes záródású, négyszög alakú szentély, az egyhajós homlokzat előtti négyszögű torony. A templom és a torony középkori eredetére utal a bejárat fölötti, háromszög alakú gótikus résablak, valamint a hajó és a szentély sarkain álló egy-egy lépcsős támpillér. A templom középkori falképeiből mindössze két fragmentum maradt fenn, melyek kutatását és feltárását 2012-ben végezték el. A XVIII. század végi és a XIX. század eleji építkezések dacára a templom végül is – eltekintve a már korábban elbontott középkori sekrestyétől – mindvégig megtartotta középkori megjelenését és méreteit. Átalakításai avagy felújításai az esetek többségében csak nyílásait, a szentély és a torony boltozatait érintették. Az első építési fázisban felépült templom szabálytalan téglalap alakú, átlós támpillérekkel erősített hajójához egy szintén szabályta-

lan, ugyancsak átlós támpillérekkel támasztott, négyzetes alaprajzú, keresztboltozatos szentély csatlakozik. A két teret a csúcsívesen záródó diadalív kapcsolja össze. 1777-ben Eszterházy Károly egri püspök egy egyházlátogatás alkalmával szerzett tudomást arról, hogy Zajtán egy elhagyott templom áll. Erről az állapotról 1789-ben Josef Bittheuser német származású építész távlati képet készített egy esetleges újjáépítéshez. Ezen a rajzon látható, hogy az épület téglából készült, és a falakat nem vakolták be. A rajz szerint a torony sisakja is téglából van rakva. A templomtest ablakai csúcsívesek, a két bejárat fölött lépcsőzetes oromdíszek láthatók. A támpillérek háromosztatúak. Fennmaradt többé a templom átalakítási terve, amelyet még abban az évben szintén Bittheuser készített el. Az 1791 után megkezdett – legalább két szakaszban elvégzett – építkezés csak 1819-ben fejeződött be. A barokk stílusjegyeket mutató és Bittheuser által tervezett átalakítások azonban nem minden részletükben valósultak meg. 1819-ben a tornyot magasabbra emelték, és a gótikus építményt barokkos elemekkel bővítették. Az 1990-es felújítás tapasztalatai szerint a déli bejárat, az eredeti sekrestyeajtó, illetve a szentségtartó fülke még a vakolat alatt rejtőzik.

2010-ben kezdődött el a templom legutóbbi, teljes rekonstrukciója, melynek során középkori építészeti részletek kerültek elő, és középkori freskókat találtak. Az alapoktól a tetőszerkezetig megújult épület új berendezési tárgyakat is kapott. A felújítási munkálatok 2014-ben fejeződtek be.

A templom déli homlokzata, az átalakítások során befalazott bejárat szimbolikus megjelenítésével.

A középkori eredetre utaló jelek, úgymint a hajó és a szentély sarkain álló lépcsős támpillér, a bejárat fölötti háromszög alakú vakolat oromdísz, két oldalán keskeny, mély béléttű gótikus résablakkal.

Zajta, római katolikus templom

Középkori freskórészlet.

Templomszentelés

Szamosújlak, református templom

A Szamos jobb partján fekvő, a középkorban Újlak, illetve Zombokújlak nevű faluban 1329-ben már állt egy Keresztelő Szent János tiszteletére felszentelt templom, bár akkor a települést lakatlannak írták. 1332-ben Újlak (Vylak) a pápai tizedjegyzék szerint az ugoicsai főesperességhez tartozott, Domonkos nevű papja nevét a forrás megőrizte. Sebestyén nevű plébánosát 1429-ben említi egy oklevél. Szamosújlakot 1332-ben Vylak, 1446-ban Zombok Ujlaknak írják az itt birtokos Zombok család után. Az 1400-as évek elején a Zsarolyáni családnak, 1446-ban Bekényi Miklósnak és feleségének, 1463-ban Gerezdly Istvánnak is van itt rész-birtoka. 1495-ben Újlaky János és Antal kapták meg adományként az egész települést. A XVI. századtól már Szamos-Újlak néven ismert a falu. A század végétől a Szentmiklósi Pongrácz, az 1600-as évek közepén a Vay családbeliek a fő birtokosai.

A kisméretű templom jelenleg is a középkori formájában áll. Az egységesen téglából emelt épületben a kapuk és az ablakok kőkeretesek voltak, a gótikus ablakok keretei azonban az 1500 körüli átépítéskor elpusztultak. A falu a templomával együtt a XVI. század közepén már református volt. A XVI. század végén és a XVII. században a folytonos egyházvillongások során a templom többször is gazdát cserélt, s ezt a viszálykodást az Úr hajléka is megsínylette, 1580–1595 között a reformátusok puritán templommá alakították át az épületet, leverték az 1500 körül festett freskókat. A XVII–XVIII. század fordulóján a református gyülekezet lebontatta a sekrestyét, helyére vaskos támpillért épített. 1734-ben azt jegyezték fel róla, hogy már emberemlékezet óta a kálvinisták kezén van. Akkor a

templom és tetőzete jó állapotban volt. 1834-ben az egyházközségi jegyzőkönyv tanúsága szerint Bara Károly uradalmi tiszt csináltatott egy sötétzöld posztóval és fehér rojtokkal ékesített úrasztalt. 1865. július 10-én a tanítói lakban kiütött tűz elhamvasztotta a két parókiát, a templomtornyot az egyik haranggal együtt. Az Istennek házáat 1867-ben újíttották fel. A tűzvész után egy egyszerű, 4 faoszlopon álló haranglábat építettek mellé, melyet 1998-ban egy újabb, az épület stílusához igazodó haranglábbal váltottak fel. A hajdani két harang közül az egyiket 1647-ben Eperjesen öntötték, a kisebbiket 1849-ben a falu a haza oltárára ajánlotta fel. Mai harangja 1787-ből való.

A templom a kutatások szerint két periódusban épült, a XIII. század végén és a XIV. század elején. A későbbi átalakítás a XV. század közepén történt. Ebből az időből származnak a hajó és a szentély ablakai is. A téglalap alakú hajóhoz azonos szélességű, a nyolcszög három oldalával záródó szentély csatlakozik. A szentély északi oldalán lévő sekrestyét az 1992–1995 közötti helyreállítás során építették vissza. A templomot kívülről hét, kétlépcsős támpillér erősíti. Az Istennek háza síkmennyezetes. A népiességbe hajló egységes eklektikus stílusú berendezés a felújítás után, 1867-ben készült. A bútortatot 1936-ban megújították, ennek emlékét őrzik a nyugati karzatmellvéden látható, arannyal festett évszám, valamint a keleti karzat alsó gerendáján lévő évszám is. Az 1994-es helyreállítást az Európa Nostra Bizottság 1998-ban elismerésével díjazta.

Templombelső a szentélyel és a keleti karzattal.

A templom 1990-es években végzett helyreállítása során készült rácsos- tartókból álló mennyezete az eredeti tetőszerkezet elemeivel megegyezően került kialakításra, amely rendkívül különleges látványt nyújt.

Szamosújfalak, református templom

A kék színre festett, egyszerű berendezések 1867-ben készültek.

Fehérgyarmat, református templom

A Szatmári-síkságon fekvő, a késő középkorban mezővárosnak számító település 1576-ban négy országos vásár tartására nyert jogot. 1334-ben a pápai tizedjegyzékben Miklós nevű papja elég tekintélyes dézsmával szerepel. Az általa beszolgáltatott 26 dénár és 8 garas egyházadó komoly egyházközségre, jelentős parókiára enged következtetni. Ez azt is jelenti, hogy akkor már templomnak is kellett ott állnia. Az épület konkrét középkori említése egy 1436-os oklevélben fordul elő, ahol kőből, vagyis tartós anyagból épített templomként írták le. Gyarmat lakói a XVI. század közepéig katolikusok maradtak. Az új vallás, a reformáció terjedését nagyban elősegítette Báthori Anna és férje, Drágfy Antal támogatása. A reformáció utáni első évszamos adat 1671-ből való, amikor Tóth János bíró idejében az Úr hajlékát megújították. Ezt a famennyezet egyik gerendájának felirata örökítette meg az alábbiak szerint: „*In honorem Dei hoc opus curavit F. Gyarmat tempore Judex primario Joanna Toth, ai 1671 – a R. f. t. Ekklesia renoválta.*” Az egri egyházmegye templomai között 1696-ban úgy tartják számon, mint a reformátusok kezén lévő. A települést az ecsedi Báthoriak, a Rákócziak, majd a Károlyiak birtokolták.

A jelenlegi templom alaprajza megfelel a gótikus templomok egyik legegyszerűbb formájának. Nyugati végében áll a négyzetes torony, melyhez hajó és a vele azonos szélességű, a nyolcszög három oldalával záródó szentély csatlakozik. Az alaprajzi formán túl a mai épületnek csak csekély részei sejtetik a középkori eredetet. A torony bejárata, emeleti ablakai, a nyugati sarkokon álló kétlépcsős támpillérek utalnak erre. A templomtetet nyeregtető fedí, a tornyot négyfiatornyos, fagalériás

zsindegyel fedett toronysisak védi. A templom XVIII. század végi famennyezetén két kazetta maradt fenn magyar zsoldárszövegekkel, illetve 1766-os és 1794-es évszámokkal. Ez utóbbi évszám jelzi, hogy az Istennek házáat, annak keleti részét 1794-ben az alapjaitól építették újjá. A templom végső, késő barokk formáját a XVIII. században nyerte el, amikor elkészült a csipkésre faragott szószékkorona, a két karzat és a padok.

A helyi hagyomány Báthori István országbírónak tulajdonítja a templom építését. Azt tartják, hogy Báthori István országbíró, erdélyi vajda az 1479-es győztes kenyérmezei csata zsákmányából építette volna, s a munkálatokat 1486-ra fejezték be. Bár Gyarmatot a XV. század végén valóban az ecsedi Báthoriak birtokolták, a vajda esetleges itteni építkezéseiről és a munkálatok időpontjáról írott források eddig még nem kerültek elő. A kenyérmezei csata zsákmányának építkezésekhez való felhasználása más templomokkal, mint például a nyírbátori Szent György templommal kapcsolatban is gyakran felmerült. Ez viszont csak a későbbi forrásokban tűnik fel, s inkább a legendák világába való, s valószínűleg Bonfini egy megjegyzésére alapozták, miszerint a vajda a csata emlékére, annak helyszínén emeltetett kápolnát.

A református egyház 1809-ből való összeírásában jelzik, hogy a templomnak két harangja van, az egyiket Báthori István öntette 1587-ben. A latin felirat magyar fordítása így hangzik: Isten fiának Jézus Krisztusnak tiszteletére és dicsőségére készítette ezt a művet nagyságos és méltóságos Báthori István úr Fehérgyarmat mezővárosának.

Fehérgyarmat, református templom

A templom első orgonáját Szatmárnémetiben készítette Blaunka Sámuel, melyet 1869 májusában avattak fel. Ezt az orgonát azonban 1910-ben eladták, a helyére került új hangszer Rieger Ottó budapesti mester műve.

Fehérgyarmat, református templom

A 37,4 méter magas faszindelyes torony és a templom középkorból származó csúcsíves, bélletes kapuja.

Csegöld, görög katolikus templom

A Szamos közelében, a Szamosháton fekvő település első ismert említése az ugoicsai főesperességhez tartozó egyházával kapcsolatos. A pápai tizedjegyzékek 1332-ben Ábrahám, 1334-ben pedig Tamás nevű plébánosát említik, de a falu bizonyosan régebbi. 1417-ben fele részben a Drágfy család birtoka, a másik felét a Csákyak kapták meg. A XV. században egy részét a Gacsályi család is birtokolta, de nagyjából a Drágfyak szinváraljai uradalmához tartozott. 1629 után a Melitákat, száz év múlva a báró Vécsey családot látjuk Csegöld birtokosaként. Csegöldnek a pápai tizedjegyzékben való említése bizonyítja, hogy a XIV. században már egyháza volt. Magáról az épületről azonban nem maradt fenn írásos dokumentum a középkorból. A mai templom a XV. századinál régebbi látható részeket nem tartalmaz. Előbb a református, majd az 1780-as évektől a „rutén” görög katolikus egyház birtokába került a templom.

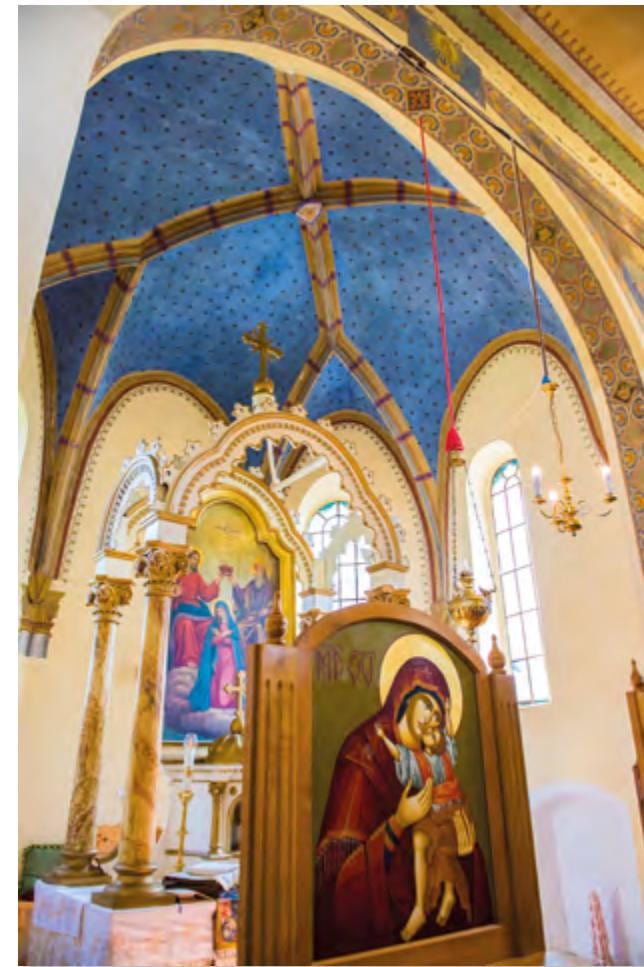
A középkori épülettel kapcsolatban azért maradtak fenn információk két, ma már nem látható évszámról. A XIX. század hatvanas éveinek tudósítása alapján a templom akkori javítása során találtak egy kődarabot, melyről az 1448-as évszámot olvasták le. Egy befaragott 1467-es évszámot pedig 1923-ban a szentély falának egyik téglájáról rajzolták le. A templommal egyidős tornyot a XVI-II. században átépítették. Magáról a toronyról Rómer Flóris és Henszlmann Imre az alábbiakat jegyezte fel: „A torony elég zömök főkapuja csúcsíves négy lépcsővel a külső színnél magasabb, fölötte keskeny háromszöggel zárt lőréses ablak nyílik, ezt pedig felül kettős zigzag-dísz rájázza be, míg e fölött a torony teste egymás fölött egy-egy szélesebb kerekívű, magasabban pedig egy keskenyebb háromszöggel zárt, a kapufölöttihez hasonló ablak nyílik.”

Az Úr hajlékát 1897-ben átépítették, 1924 és 1929 között teljesen újjáépítették, csak a szentélyt hagyták meg. Ekkor alakították át a torony csúcsíves kapuját és a felette nyíló gótikus résablakot, melyet Rómer Flóris korábban leírt. 1932–1933-ban a hajót két mellékhajóval kibővítették, egybenyitva a három teret, a festést is megújították. A XV. századi gótikus egyhajós templomot így egy nagyobb háromhajóssá alakították át. A templom építőanyaga eredetileg színes mázas téglából volt. Főhomlokzatán a háromszintes torony sarkainál egy-egy háromlépcsős támpillér áll. Az új mellékhajók elé a főhomlokzaton egy-egy kiskupolás, bejárattal ellátott előcsarnokot építettek.

A gótikus szentély a nyolcszög három oldalával zárul, támpillérei kétlépcsősek. A szentély is téglából épült. A téglák szabályosan váltakozva egymás után a hosszabb, illetve rövidebb oldalukkal jelennek meg a falban. A rövidebb oldalukkal látható téglák túlnyomó többségének vége sötétre van égetve, s jó néhány esetben kivehető rajtuk a sötétzöld, mázas bevonat maradványa is. E felületkialakítás arra is utal, hogy a külső falat eredetileg nem vakolták be. A toronyalja dongaboltozatos fedésű, a hajóban síkmennyezet van, míg a szentélyben megmaradt az egyszerű gótikus hálóboltozat. Az ablakok és a sekrestye már új építésűek. Az Alföld egyetlen fennmaradt szárnyas oltára, a híres csegöldi táblakép 1450 körül. Ma az esztergomi Keresztény Múzeumban őrzik.

A templom egyik legszebb műrészlete a szentély, amely középkori eredetű. A vakolatlan szentélyen megfigyelhető, hogy a téglák egy részét a rövidebb oldalukkal helyezték el és sötétre égették, amely egy sajátos díszítési technika.

A szentély belsejében megmaradt a középkori boltozat. A boltozat zárókövét egy csücskös talpú pajzs díszíti, amelyen egy leveles faágból előtűnő latinkereszt látható.

A mai, háromhajós hosszház teljes mértékben XIX–XX. századi építkezések eredménye.
1929–1931 között az északi és déli oldalához egy-egy karzatos mellékhajót építettek, egybenyítva a három teret.

Gacsály, református templom

Gacsály a szatmári Erdőháton fekszik. Az Istennek háza az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben szerepel először, mint az ugoicsai főesperesség egyik plébániája. Téglalap alakú hajójához a nyolcszög három oldalával záródó szentély csatlakozik. A mai templom építési idejét a XV. századra teszik. Építőanyaga téglá. A falkutatások során azonban kiderült, hogy a templom falaiba, különösen az északi hajófalba, valamint a hajó déli falazatába is több, másodlagosan felhasznált, faragott követ építettek be. A kutatások nyomán arra is fény derült, hogy a falazatot nemcsak számos alkalommal kijavították, hanem hosszabb-rövidebb falszakaszokat teljesen át is építettek. A templom első építési idején, a XIV. század elején egy kisebb hajóból és tőle a diadalívvel elválasztott egyenes záródású szentélyből állt az Úr hajléka. A hajó és a szentély sarkait támpillérekkel erősítették meg. A hajó nyugati oldalához csatlakozott a hatszintes torony. A templomba a bejárást a torony nyugati falában lévő kapuzat biztosította. Ezt a templomot valamikor a XIV. század első harmadában, még 1332 előtt az oklevelekben Gacsályinak is nevezett Ellős építette.

A XVI. század elején Gacsályi György az épület egy részét elbontatta, s egy új, a korábnál nagyobb és szélesebb templomot épített, melynek szentélye a nyolcszög három oldalával zárul. Az új szentély sarkait támpillérekkel erősítették meg. A szentély északi oldalához egy közel négyzetes alapterületű sekrestyét építettek. Ennek a templomnak a falai már nemcsak téglából épültek, hanem számos olyan faragványt is felhasználtak az építkezés során, amelyeket egy másik épület bontásából nyertek. A XVII. században a templom a reformátusok kezére került. A környező településekkel ellentétben itt

megmaradt a középkori torony is. A főhomlokzat előtti torony alsó három szintje négyszögletes alaprajzú, a fölötté lévő három szint nyolcszögletű. A nyugati főbejárat csúcsíves kiképzésű. A torony alatti belső tér keresztboltozatos. A hajót és a szentélyt elválasztó diadalívét 1860 előtt lebontották. A szentély északkeleti falában egy négyszögletes, reneszánsz szentségtartó fülke helyezkedik el.

Az 1717-es tatár betörés idején a templom egy része elpusztult, azt csak 1734 és 1759 között állították helyre. Ekkorra, 1759-re készült el a 172 festett kazettaból álló famennyezet is. A templom mai arcát az 1834–59 közötti átépítés, majd az 1912-ben befejezett helyreállítás után nyerte el. Ez utóbbi során bontották el a toronyhoz csatlakozó kriptaépítményt, készültek el a hajó északi oldalán az új ablakok és támpillérek. Ekkor szedték le a fakazettákat is, melyekből mindössze 72-őt helyeztek vissza. 1960 óta már csak 46 kazetta van a helyén. A változatos festésű kazetták különböző növénymotívumokkal díszítettek. A fehér alapon piros, barna, fekete és elfakult zöld színekkel festett szőlő, tulipán, rozetta, olasz koszorú minták alapján igen színvonalas munkának tekinthetjük. Elvesztett feliratának szövege ez volt: „*Szentek szentélye, Israel Istenéje ez ház, mely most építettett fel nagy romlásából a gacsályi ref. sz. Ekklezsia Istenhez való buzgóságából t. n. vit. Egry Ferenc uram curatorságába Anno Domini 1759.*” A hajó két végén egy-egy karzat áll.

A szentély északkeleti falában található reneszánsz szentségtartó fülke.

A hatszintes torony és a lépcsőzetesen kifalazott bélletű, oromzattal díszített kapuzata.

Festett fakazetta részlet. ▶

Jánkmajtis, római katolikus templom

A község Jánk részén álló temploma a XV. században, eredetileg pálos templomnak épülhetett. 1567 után a reformátusoké, 1751-ben ismét a római katolikus egyház birtoka lett. A Szatmári-síkságon fekvő településről már a XIII. századból is van adatunk, a következő században pedig számos oklevél emlékezik meg róla. A XV. század második felében oppidumként, azaz mezővárosként említik, s vámszedőhely is volt. Szent Márton tiszteletére szentelt templomának középkori említései 1433-ból és 1448-ból ismertek. Az épület a középkori formájában áll ma is. A téglalap alakú hajóhoz keletről csatlakozik az egy-egy falszélességnivel keskenyebb, a nyolcszög három oldalával záródó szentély. Ennek északi oldalához épült a félnyeregretetős sekrestye. Az 1500-ban felvett birtokbecsű alapján a templomnak nem volt tornya. Az Úr háza valószínűleg téglából épült, a szerkezeti elemeket pedig kőből faragták ki. A hajó és a szentély sarkait kétlépcsős támpillérek támasztják meg. A hajó nyugati homlokzatát középen csúcsíves kapu, felette kisméretű ablak tagolja. A déli homlokzaton két magas csúcsíves ablak között egy befalazott ajtó látható. A mérműves ablakok kétosztatúak, mint a szentély szintén mérműves három ablaka. A szentély keleti tengelyében rózsablak látható. A hajótól a szentélyt csúcsíves diadalív választja el. Az építés idejére, a XV. század első felére jellemzőek a szentély címerpajzsokat ábrázoló zárókövei, melyek az egyszerű hálóboltozatot tartják. Ebből a térből vezet az egyszerű csúcsíves ajtónyílás a dongaboltozatos sekrestyébe. A hajó belsejében a déli fal ablakaitól eltekintve ma nem látható középkori részlet.

A szentély északkeleti falszakaszán kisméretű, kőkeretes szentségtartó fülke látható. Egyenes záródású nyílását fölül és kétoldalt pálcátagos keretezés veszi körül, mely befut az alsó, széles könyöklőpárkányba. A fülke fölött vakmérműves oromzat található, keresztrózsával és két fiatoronnyal. A hajó síkmennyezetes, kazettás, az egyes mezők közepén arany hatágú csillagokkal. A barokk kegyúri pad, mely valaha a szentélyben állt, az orgonakarzat alatt látható. A sekrestyeszekrény is egyszerű barokk alkotás. A szárnyas oltár Kassán készült 1825–1826-ban.

A ma álló templom valószínűleg nem azonos a XV. század elején említettel, egységes építkezésnek tűnik, az azonban nem zárható ki, hogy falaiban őrzi egy korábbi építkezés maradványait is. A jobban datálható részletek viszont azt valószínűsítik, hogy a ma álló templom inkább a XV. század végén vagy a XVI. század elején épülhetett, akkor, amikor a település jelentősebb része a Várdai, kisebb része a Majtisi és a Rozsályi Kun család birtokában volt. A templomnak nem volt tornya, 1700-ban a források egy kettős fatornyot említenek, mely az Isten háza mellett állt. 1777-ben három harangot tartottak nyilván, a legkisebb akkor a szentély fölött lévő kis toronyban volt, a kötele a templomba lógott a mai örökmécses helyén. A másik két harang a kettős fatoronyban lakott, majd haranglábra kerültek.

Jánkmajtis, római katolikus templom

A templom déli homlokzatának részlete.

Oltári szentség.

Kőkeretes szentségfülke.

A diadalívről leszakadt, fából faragott barokk kálváriacsoport.

Kispalád, református templom

Kispalád a Szamos és a Túr közötti erdővel borított, árvízmentes hátságon keletkezett irtásos falu. Botpaláddal és a ma Ukrajnában fekvő Nagypaláddal együtt az Erdőhát Palágyságnak nevezett mikrotáját alkotja. Egyutcás falu, a református templom a Fő utca orsószerű kiszélesedésében épült. A Palád név 1264 óta ismert, de mert három azonos nevű faluról szólnak a források, nehéz különbséget tenni közöttük. Kispalád hosszú-hosszú ideig a Csaholyi család birtoka volt, az 1400-as évek közepén a Csaholyiakon kívül részbirtoka volt itt még a Hont-Pázmány nemzetségből származó Ujhelyi család tagjainak is. 1545–1549-ben Paládot a fiúsított Csaholyi lányok kapták meg. A XVI. században a Csaholyi uradalom szétbomlásaikor a Briberi Melíth és a Radnóczi Petrichevich családoké lett a falu, majd mint kamarai birtok a szatmári várhoz tartozott, még 1696-ban is. A XVII. századtól tipikus kismesefaluvá alakult. Néhány jobbágyházán a szomszédos településeken is a birtokos Barkóczy, Teleki, Károlyi, Kálly család osztozkodott.

Első templomát a XV. században építették, gótikus stílusban. Bakos István prédikátor 1809-ben a már a reformátusok kezén lévő épületről azt írta, hogy a terméskőből épült hajlék külső és belső állapotára nézve építésben van. A templomot 1815-ben villámcsapás érte és leégett. Nem tudni, hogy milyen építkezés volt a fent említett 1809. évben, mennyi maradt meg a régi templomból akkor, mindenesetre a tűzvész után megtörtént a helyreállítás. Az egyházközség 1903-ban új templom építését határozta el. A terveket Tóth Sándor szatmári építész készítette el a máramarosszigeti gótikus templom mintájára. A kivitelezési munkát Pólya Sándor máramarosszigeti vállalkozó végezte, majd Fekete Imre szatmári építész fejezte be 1910-re.

A kelet-nyugati tengelyű neogótikus templom építése során a régi templom tornyát beépítették az új templomba, így az egy szinttel magasabb lett a régi toronynál. A templomtető magasságától a toronynak két melléktornya, felül pedig négy fiatornya is van. A hajót és a nyolcszög három oldalával záródó szentélyt támpillérek támasztják meg. Két bejárata van, az egyik a torony alatt, a másik a szentély végén. A neogótikus templom mostani állapotában is elbűvölő látványt nyújtó, harmonikus megjelenésű épület. Belső terét a falakból kiugró pillérek nyugvó, bordák közé öntött boltozatos mennyezet fedi. A torony felőli nagykar két pilléren nyugszik, míg a templom másik végében, a kiskaraton található az 1915-ben készült orgona. A déli oldal közepén lévő szószéket és a vele egybeépített Mózes-széket Szabó Sándor szatmári faszobrász készítette. Az Istennek házat legutóbb 2014-ben újjátották meg. A templom tornyában lévő két harangot Szlezák László öntötte 1927-ben Budapesten. A templom felszerelések közé tartozik egy szép, XVIII. századi török himzéses kendő, melyet a debreceni Református Kollégium gyűjteményében őriznek. Téglalap alakú, zöld, kék, piros és arany himzéssel. A szélén körbefutó keskeny keretben az egymást váltó tulipán- és jácintszárak mezejében közepen körkeretben jácint, tulipán és szegfű díszíti, közepén egy nagy pikkelyes virágot hajtó tővel. Az egész felület szőnyegszerű elrendezést mutat.

A torony alatti béleletes kapu.

A neogótikus templom belső terét a falakból kiugró pilléreken nyugó bordák közé öntött boltozatos mennyezet fedi.

A kiskarzat, az 1915-ben készült orgonával.

Kőlcse, református templom

A szatmári Erdőháton, a Túr folyó és egy mellékága, az Eszterő által körbefogott település a középkorban vámszedőhely és a szűkebb környék központja volt. Kőlcse egyházáról az 1332-es pápai tizedjegyzékben halunk először. Az erdélyi püspökség ugocsai főesperességéhez tartozott, plébánosát akkor Tamásnak hívták. Mindez azt jelentette, hogy a XIV. század első felében már állnia kellett itt egy megszentelt helynek. Az átlagos falusi méretekkkel rendelkező templom jórészt ma is a középkori formájában látható. Ennek építése 1500-ra tehető. Azokban az évszázadokban a település a Kőlcsey család birtokközpontja volt.

Az egykor mocsaras és erdős tájból kiemelkedő sziget legmagasabb pontján épült kőből és téglából az Isten háza. A középkori eredetű egyhajós templomhoz a nyolcszög három oldalával záródó, a hajó szélességével megegyező szentély csatlakozik. A szentélyt eredetileg egyszerű hálóboltozattal fedték, erre a jelenleg is látható gyámkövek utalnak. A hét gyámkő és címerpajzsos bordaíndítás mellett természetesen megvolt a nyolcadik is, azt azonban a szószékkorona építéskor lefaragták. A gyámkövek száma jelzi, hogy a szentély mennyezete az egyszerű keresztboltozatnál bonyolultabb hálóboltozat volt. A hajót a szentélytől a diadalív választja el, ennek maradványai ma is megvannak. A szentély déli falába középkori kettős ülőfülke mélyed, az északi falhoz valamikor sekrestye csatlakozott. A csúcsíves déli kapu előtt álló előcsarnok már újkori építmény. A nyugati kapu csúcsíves záródását időközben egyenesre falazták be. A templom déli falán négy csúcsíves ablak látható. Figyelemre méltó a szentélyben az északkeleti falon a díszes szentségtartó fülke, melyet felül fiatornyokkal és

keresztrozsákkal ékesített vakműves oromzat határol. A hajót síkmennyezet fedi, a mennyezetládán a Kőlcsey-címer látható.

A templom 1560 körül lett a református vallásúaké. 1646-ban a romos hajlékot Ráthi Judit úrnő és Kőlcsey György renováltatta. Az idők során újra megrongálódott épület felújítására 1768-ban Kőlcsey Ferenc és neje, Komáromy Anna elhatározásából saját költségükön került sor, mint ahogy azt a mennyezeti kazetta megörökítette. Az 1808. évi jelentés szerint a templom ismét erős romlásnak indult.

A templom berendezéseire tartozik a huszita kehely alakú szószék a díszes hangvetővel, az alabástrom keresztelőkút, a gótikus pasztofórium. A templom nyugati oldalán álló galériás fa harangtoronyt a XVIII. század végén emelték. Alsó részét, az úgynevezett szoknyát 16 oszlop tartja, míg a négyszögletes toronytörzsnek 9 oszlopa van, melyek közül a középső, 15 méter magas tartóoszlopot, a császárfát egy fából faragták ki. Az egyik oszlopon ez a felirat áll: „*Garda András Farkas János Átsok által 1794.*” Az 1994-es helyreállítás során a torony dőlését megszüntették. A toronyban két harang lakik, a 330 kilogrammos nagyharangot Egry Ferenc öntötte 1926-ban Kisgejőcön, az 1668-ból származó harang ismeretlen helyen öntetett.

Templombelső az úgynevezett koporsós famennyezettel.

A 2014. évi kutatások során a templom északi, külső falában előkerült, kőből készített szentségtartó.

Szekeres, református templom

A középkorban Szekereskapolnának vagy Kápolnásszekeresnek nevezett község neve is mutatja, hogy már korán egyházi építménnyel rendelkezett. Az 1332-es pápai tizedjegyzék Péter, az 1334-es pedig Pál nevű papját sorolja fel. Kis- és Nagyszekereset 1181-ben említik először, mint a királyi szolgálonépek sorába tartozó falut. 1351-ben a Szekeresi család kap engedélyt az erdélyi püspöktől, hogy papot hozzon és istentisztelet tarthasson a Boldogságos Szűz tiszteletére felszentelt templomban. A jelenlegi templom déli oldalán feltárt kápolna a XV. században elpusztult. Helyette építették fel a ma is álló, késő gótikus stílusú téglatemplomot a XVI. században. Az egyhajós templomot és az azonos szélességű szentélyét egykor a diadalív választotta el egymástól. A szentély a szabálytalan sokszög oldalával záródik, és valamikor boltozat fedte. Északi oldalához sekrestye csatlakozott, melynek alapfalait feltárták. A templom a Rozsályi Kunok temetkezési helye is volt. A középkori templomot 1696-ban már a reformátusok használják. A XIX. század elején úgy tudták, hogy a templomot néhai Kun László építette, de az építés ideje bizonytalan. Akkor a templom mellett egy nem túlságosan régi fa harangláb állott, benne az 1646-ból származó haranggal.

Az Istennek háza részben átépített, szabadon álló teremtemplom. Sokszög záródású szentélyének délkeleti ablakában az eredeti, késő gótikus kőrács látható. A hajót és a szentélyt kétlépcsős támpillérek támasztják meg. A déli falon a Rozsályi Kun család farkasfogas címerét mutató, XVII. századi feliratos kőtábla van. A címert koszorú és barokkos levéldísz fogja közre. A hajó egyszerű síkmennyezetes, nyugati végén fakarzattal.

Az 1987-ben kezdődött helyreállítás a középkori állapot visszaállítását tűzte ki célul. Ennek során visszaépítették a gótikus, kétlépcsős támpilléreket. Az újonnan készült fedélszék szintén a XVI. századi formát követte. Az Úr házat hasított zsindegyel fedték be. Rekonstruálták a kissé csúcsba hajló kőkeretes déli kaput, melynek elemei szintén akkor kerültek elő a befalazásokból. Hasonlóképpen bukkantak rá a szentély mérnöves ablakaira is. A templom belsejében még egy középkori részlet látható, a szentségtartó fülke. A reneszánsz stílusú fülke hiányzó elemeit pótolták, s restaurálták a körülötte megtalált falfestményt, hasonlóan a szentély körablaka mellett előkerült falképtöredékhez. A szentségtartó fülke keretét felül háromszögű, stilizált rozettával díszített kőoromzat zárja le, tetején kereszttel. Az oromzatot kétoldalt festett tornyocskák keretezik. Ezek a középkori emlékek segítenek a templom építési korának meghatározásában, amit a XVI. század első évtizedeire tehetünk. Miután a XVI. század közepén a falu a Rozsályi Kun család kizárólagos birtokaként szerepel, s kimutatható a család itteni temetkezése is, leginkább a Rozsályi Kunoknak lehet tulajdonítani a templom felépítését is. A templom berendezési tárgyai közül kiemelkedő értékű a szószék, a többszintes szószékkorona 1771-ből, valamint a díszes fedett pad és a papi szék. A délkeleti oldalon álló harangláb a XVIII. század végén épülhetett. Harangját 1646-ban Eperjesen öntötte Wierd György.

A falusi méretekkel rendelkező, keletelt templom kisebb változtatásuktól eltekintve ma is középkori alakjában áll.

A reformáció korában készült Mózes székeken, karzatmellvéden, padmellvédeken a szószék gazdag színezése köszön vissza. A templom berendezési tárgyai közül külön figyelmet érdemel a papi szék és a karzatok is.

Reneszánsz szentélytartó fülke

Az 1771. július 12-én felállított szószékkorona a környék számos templomában dolgozó asztalosmester, Vasvári Ódor Gábor talán legszebb műve.

Nagyszekeres, református templom

A Szamosháton fekvő, 1181-ben már lakott települést elnevezése alapján királyi szolgálónepek, szekeresek lakták. Nagy előtagja megkülönböztetés a szomszédos Kísszekeresről. Első templomáról, a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt szekeresi kápolnáról 1351-ben halunk először, amikor az itt birtokos Szekeresi László fia az erdélyi püspöktől kaptak engedélyt arra, hogy a kápolnában misézhessenek és papot is tarthassanak. Anyaegyházuk akkor a kísszekeresi plébánia volt. A középkorban a falunak számos középneemesi és főneemesi tulajdonosa volt. 1662-ben a szatmári német helyőrség katonái kifosztották Nagyszekereset, 1717-ben pedig török-tatár csapatok dúlták fel. E pusztításnak az emléket a templomban egy tábla fölírta is őrzi.

A középkori formáját jórészt megtartó, átlagos méretű falusi templom a Gőgő patak által körbefogott kis-méretű szigeten áll. A templom téglalap alaprajzú hajóból és hozzá keletről csatlakozó, nagyjából egy falszélességgel keskenyebb szentélyből áll. A nyolcszög három oldalával záródó szentélyhez az északi oldalon egykor sekrestye is tartozott. A templom falainak építőanyaga a téglák, s felhasználtak rövidebb végükön sötétebbre égetett téglákat is, de azokat rendszer nélkül építették be. A szerkezeti elemeket kőből faragták. A XV. században a templom a Rozsályi Kun család temetkezési helye volt. Az épület első nagyobb helyreállítására 1771-ben került sor, akkor készült el a famennyezet. Az Istennek háza mai arculatát az 1985-ben végzett rekonstrukció után kapta. A déli bejárat felső részén épen maradt az eredeti kőkeret. A bejárat elé később kis előcsarnokot építettek, melynek falába a szentély kőbordáit is beépítették. Ezeket kibontva állították helyre a szentély csillagboltozatá-

nak egy részét, megtartva a deszkafödémet is. A szentély északi falában talált reneszánsz szentségtartó fülke felső, kagylódíszítésű részét is visszahelyezték eredeti helyére. A szentély keleti végében az ablak körül XVII. századi növénymintás festett díszítést találtak. A tetőszerkezet helyreállítása során kibontott, XVII. századi feliratos gerenda most a hajóban található. A templom nyugati homlokzatán is csúcsíves ajtókeret látható. A hajó déli, a szentély déli és délkeleti falán gótikus ablakok állnak.

A templom padjai 1771-ben, a zömök, kehely alakú, hatszögletű szószék és a díszesen faragott koronája 1773-ban készültek. A késő barokk stílusú papi szék szintén erre az időre tehető, a karzat pedig 1783-ban lett készen. A templom nyugati oldalához fa nyaktaggal csatlakozó, galériás, négy fiatornyos, 16 méter magas fa haranglábat 1771-ben emelték a református hívek. Az Úr hajlékát 1867-ben renoválták.

A kutatások során megállapították, hogy a templom, eltekintve az előcsarnoktól és a fa harangtoronytól, egyetlen periódusban jött létre, s ez az időszak az 1500-as évek elejére tehető. Így ez a templom nem azonos az 1351-ben említett kápolnával, annak nyomait sem fedték fel sem a jelenlegi épületben, sem a közelben. A kápolna tehát vagy nem maradandó anyagból épült, vagy máshol állhatott.

Nagyszekeres, református templom

A Tisza, a Szamos vagy a Kraszna egyszerre oltalmazta és pusztította a Felső-Tisza-vidéket. Az állandó bel- és árvizek hatására a folyók ölelésében egy olyan lápvilág alakult ki, amely évszázadokon keresztül nyújtott menedéket a hol Ázsia, hol Európa felől érkező seregekkel szemben. Ennek a lágvidéknek egyik utolsó lenyomatát láthatjuk a nagyszekeresi református templom körül.

A templom 1980-as évekbeli rekonstrukciója során részlegesen helyreállított szentélyének középkori boltozata és a szentély északi falában talált reneszánsz szentségtartó fülke.

Templombelső az 1783-ban készült festett karzattal.

Túrísvándi, református templom

A szatmári Tiszaháton, a Túr által határolt felszígen az Erdőhát és a Tiszahát határán települt irtásfalu neve a középkorban Istvándi volt. A Kölcsey család egy 1345-ös osztályoslevelében a faluban lévő kúriájukat és annak kápolnáját említik. A történelem folyamán birtokosai voltak a Kölcsey, a Kende, a Perényi, a Károlyi családok, de leginkább a Kölcseyek és a Kendék bírták.

A mai templom kutatása során azonban a fenti kápolna nyomaira nem találtak rá. Nem tudjuk, hogy ebből jött-e létre a ma is álló templom, ugyanis az 1991-es régészeti kutatás során nem került elő olyan nyom, mely arra utalna, hogy a mai épületnek előzménye lett volna. A ma is fennálló templomot a XVI. század elején emelheték. Építésében meghatározó volt a Kölcsey család, melynek egyik birtokközpontja volt a falu és temetkezési helye a templom. Erre az időre tehető a homlokzat déli falát áttörő, négy, kőből faragott, csúcsíves záródású eredeti gótikus mérműves ablak, valamint a kőből faragott, a templom hajóját és a szentélyt elválasztó diadalív. A hajó ablakaiban megmaradtak az eredeti mérművek, a szentély ablakaiban azonban azok modern pótlásnak tűnnek, és a hajó ablakainak kőrácsait másolják. Eredeti szépségében látható a főbejárat csúcsíves záródású gótikus kapuja. A templom a XVIII. század második felében tűzvész által sérült, elpusztult a szentély boltozata. Pótlására festett fakazettás mennyezetet építettek a már régen református hitre tért istvándiak. Koporsó alakú feliratos táblája szerint 1778-ban a Jármy uraság engedélyével renoválták. A rokokó jellegű, két faoszlopon álló fakazettás mennyezetet 1811-ben került be a templomba. A korábbi fa harangtorony helyett a hajó nyugati végén az 1863–1868 között épített, észak és dél felé a hajó szé-

lességében mellékterekkel (lépcsőfeljárókkal) is bővített torony áll, amelynek esetleges középkori előzményeiről nincsenek adatok. A négyszintes torony 34 méter magas. A toronyban két harang lakik, a 285 kilogrammosat Walser Ferenc öntötte 1869-ben Pesten, a 152 kilogrammosat pedig Szlezák László szintén Budapesten. A torony megépítésével a templom egész nyugati homlokzata átépült. Akkor került a jelenlegi helyére a gótikus nyugati kőkapuzat. A hajót és a szentélyt azonosan kialakított, kétlépcsős támpillérek erősítik, melyeknek megmaradtak kőből faragott fedlapjai és vízvezetői is. A hajó belsejében, eltekintve déli falának ablakaitól, középkori részlet nincs.

A falu református temploma a mai, falusi viszonyokat tekintve inkább a nagyobbak közé sorolható. Alapozása tört kőből, falai téglából vannak rakva. Téglalap alakú hajójához a szabálytalan nyolcszög három oldalával záródó szentély kapcsolódik. A szentély északi oldalán egykor négyszög alakú sekrestye állt, melynek méreteit, nagyságát az 1991-es feltárás meghatározta. A régészeti kutatás temetkezéseket is tárt fel a templom és a sekrestye területén. Legjelentősebb közülük egy kegyúrét, akit gazdag fémszállhímzések ruhában, kettétört szablyával temettek el. Címeres pecsétgyűrűje alapján Kölcsey Kende Andrással azonosítható.

Túrístvándi, református templom

Ahogy az a középkori templomok esetében szinte kötelező volt, a túrístvándi templom két fő terét is, szentélyét és hajóját az úgynevezett diadalív választja el egymástól.

Az 1770-es tűzvész után készült festett, kazettás mennyezet részlete.

Nagyar, református templom

A szatmári Tiszaháton a Túr régi torkolatánál települt meg a falu. Egyutcás település, temploma, a későbbi református templom a falu főutcájának orsószerű kiszélesedésében áll. Nagyar a szomszédos Kisarral együtt már a XIV. században feltűnik forrásainkban, legelőször 1374-ben. Zsigmond király uralkodása idején Nagyar nagy része a Báthoriak birtokába került. Feltehetően a Zsigmond kori adományozások idején épült fel a mai templom elődje, a középkori plébániatemplom, melyből csak az északi és a déli hajófal maradt meg a jelenlegi református templom épületébe foglalva, ezek a mai szentélyrész északi és déli falai. A templomot a korábbi felújítások (1642, 1748) után 1836-ban egy jelentősebb átépítés során nagy és széles nyugati térrel bővítették, az egyenes záródású szentélyt pedig elbontották, helyette félköríves záródásút alakítva ki.

A Úr hajlékának újabb kutatását 1990-ben kezdték meg, az előkerült középkori freskók restaurálását pedig 1992-re fejezték be. A szentély északi falán látható, Jézus életét ábrázoló falfreskók keletkezése a XV. század második felére tehető. A mozgalmas jelenetekben bővelkedő falképek értékét nagyban növeli, hogy ebből az időszakból nagyon kevés ilyen alkotás maradt fenn hazánkban. A kétsoros elrendezésű képsorozat Krisztus szenvedésének történetét ábrázolja. A tíz kép reneszánsz stílusjegyeket mutat. A legjobban az utolsó vacsora és a betlehemi bevonulás ábrázolása vehető ki. A déli falon virágos, reneszánsz ábrázolások vannak. A restaurálás nyomán a falképek továbbra is töredékesen, ám részben jól olvashatóan állnak a szemlélő előtt. A képek két sávba elrendezve összesen tíz jelenetből álló Passió-ciklust alkotnak. A kettős képsáv közepén azonban egy nagy-

méretű, feltehetően a XIX. századi átalakítás során kialakított ablak okozott súlyos károkat, és nagyon erősen károsodott a teljes alsó sáv. A két első, nagyrészt megmaradt képen kívül a többiből csak részletek ismerhetők fel, két kép pedig teljesen elpusztult. A teljes ciklust egy szélesebb, zöld leveles keretsáv vette körül, és hasonló választotta el a két sávot is, az egyes jeleneteket egyszerű vörös keretek határolják. A ciklus a bal felső sarokban kezdődik, a feltárt jelenetek témája a következő: Bevonulás Jeruzsálembe, Utolsó vacsora, Krisztus az Olajfák hegyén (ez a kép teljesen elpusztult, csak következtetni lehet témájára), Krisztus elfogatása, majd a felső sor utolsó, ötödik képe Krisztus Pilátus előtt. Az alsó sorban Krisztus megcsúfolása (Ecce homo), Keresztvitel (ez a kép is elpusztult, csak következtetni lehet rá), a Keresztre feszítésnek is csak néhány jellegzetes töredéke maradt fenn, Krisztus sírba tétele, s a szintén elpusztult utolsó kép talán a Feltámadást ábrázolhatta. Több kép felső részén további kis mellékjelenetek is helyet kaptak. Az Utolsó vacsorán a kép háttérében lévő ablakokon át két jelenetre látunk rá: baloldalt Krisztus búcsút vesz anyjától, középen pedig egy árkádos épületben a Lábmosás jelenete zajlik. A kép keletkezésének idejét a kutatók, analógiák alapján, 1500 körülre teszik. Nem kizárt, hogy a magas színvonalon dolgozó ismeretlen mester a Báthoriak kegyuraságának köszönhetően jutott el e Tiszamenti kis faluba.

Templombelső az 1882-ben készült festett famennyezettel, valamint a copfstilusú szószékkal és szószékkoronával, melyet a környék legrégibbjei között tartanak számon.

A templom szentélyének északi falán feltárt, Jézus életét ábrázoló, feltehetőleg 1500 körül keletkezett, 10 jelenetből álló falkép-sorozat részlete.

Tiszakőröd, református templom

A Tisza partján a mai ukrán határnál fekvő Kőröd falu első említése 1344-ből való, amikor a Szent-Márgócs nembeli Kölcsey család tagjait megerősítik a település és az itteni révvám felének a birtoklásában. A templomról a középkorból nem ismerünk írásos adatokat. A hajó délnyugati sarkában egy kővön egymás alatt egy 152? és egy 1566-os bekarcolt évszám vehető ki. Így az átlagos méretű falusi templom középkori eredetére ma már csupán az alaprajzi elrendezés és néhány, töredékesen fennmaradt részletforma emlékeztet. A falak nagy része azonban bizonyosan középkori építésű. A téglalap alakú hajóhoz egy-egy falszélességnyivel keskenyebb szentély csatlakozik.

Az Úr hajléka építésének időpontjára nincsenek biztos adataink. A kevéske forrás és középkori részlet alapján annyit lehet kijelenteni, hogy a XIV. század második fele és a XVI. század első fele között bármikor keletkezhetett. Alaprajzi kialakításában megőrizte középkori, gótikus jellegét, a nyolcszög három oldalával záródó szentély sarkait átlósan állított kétlépcsős támpillérek gyámolítják. Egyetlen kivétel az északi támpillér, melyet az elbontott sekrestye falából alakítottak ki, és az merőlegesen áll a falnál. A pillérek homlokoldalán a betonból készített fedlapok alatt mindkét szinten megvannak a középkori vízvető párkányok. Az északi falon valamikor volt sekrestyét 1760-ban bontották el az alapfalaival együtt. A hajón és a szentélyen két-két, kissé átalakított, gótikus jellegét megőrző ablakot találunk. A XIX. század végén a templom ablakaiban még lehetett látni a középkori mérművek maradványait. A templom belsejében az eddig leírtakon túl semmilyen középkori részlet nem található. 1864-ben a belsejében előkerültek

falfestmények, de a református gyülekezet gyorsan le is meszeltette őket, félve attól, hogy visszaveszik tőlük a templomot.

1753-ban jelentős felújítást végeztek az épületen, mely sok évtizeden át üresen állt. Ekkor már a református egyház kezdte építeni a nyugati homlokzat elé a 32 méter magas, háromszintes, négyszögű kőtornyot, melyet 1810-re fejeztek be. A kőtornyó építése előtti fa haranglábon két harang volt, az egyiket 1635-ben, a másikat 1788-ban öntötték. A mai toronyban is ott van a 100 kilogrammos, 1788-ban öntött harang, a másik, a 270 kilogrammos harangot a budapesti Harangművek készítette 1922-ben. A torony alján nyílik a kívül félkörös, belül egyenes záródású bejárat. A torony alja boltozatos, a hajó síkmennyezetes. A templom másik bejárata a szentélyen át vezet be. Az épület homlokzati síkján megjelennek a népi barokk hangulatú párkánydíszítések. Hasonlóan megújultak a templom belső berendezései is, a nyolcszögű népies barokk szószék fűrészelt deszkázatú, díszesen festett, szintén nyolcszögletű koronával, hangvetővel, valamint a padok. A XIX. század eleji renoválást megőrizte a mennyezet keleti végén lévő versike is, mely szerint nemes Mező Sámuel főgondnok, Kálnási István és Debreczeni József egyházfiak s Csengeri Pál lelkész idejében 1811-ben készítette az új mennyezetet Erős Mihály asztalosmester.

Tiszakőröd, református templom

Az átlagos falusi méretű templom középkori eredetére ma már csupán alaprajzi elrendezése és csekély, töredékesen fennmaradt részletformája emlékeztet. Falainak jó része azonban bizonyosan a középkorból származik.

Az Úr asztala, háttérben a szentélybe egykor vezető, befalazott ajtónyílással.

Templombelső a szószékkoronával.

Túrriese, református templom

A szatmári Erdőháton fekvő, a középkorban két részből, Bel- és Külricséből álló faluról közvetett adatok alapján tudjuk, hogy a XIII. század közepén már létezett. 1271-ben mint királyi várbirtokot a Káta nembeli Pannyit ispán fia, Ábrahám, a Csaholyi család őse kapta V. István királytól adományba. Templomáról az egyetlen középkori említés 1500-ból való: egy birtokbecsűben torony nélküli, kőből (azaz tartós anyagból) készült, tetetővel rendelkező épületként említik. A falu a Rákóczi-szabadságharc idején elpusztult, temploma egy évszázadig fedetlenül állt. Az egyutcás útfalu főutcájának orsószerű kiszélesedésében áll az Istennek háza.

A jelenlegi kisméretű templom a középkori formáját mutatja. Az egyhajós, a nyolcszög három oldalával záródó szentélyű templom feltehetően a XV. században épült gótikus stílusban. A síkmennyezetes hajót és a tőle fél-fél falszélességgel keskenyebb boltozatos szentélyt diadalív választotta el egymástól, és a szentély északi falához sekrestye csatlakozott, melynek méreteit az ásatások során meghatározták. A templomnak sem a hajóját, sem a szentélyét nem erősítették meg kívülről támpillérekkel. Az épület alapozása kőből, felmenő falai pedig téglából készültek, szerkezeti elemeit faragott kövekből építették. A hajó belsejében nincs középkori részlet. A templom diadalívét valamikor az újkorban elbontották, a kutatáskor csak a nyomait sikerült megtalálni. A szentély északi falán akkor került elő a sekrestye kőkeretes ajtaja, az északkeleti falon az álló téglalap alakú szentségtartó fülke. A XVI. században készülhetett el a nyugati bejárat díszített kőkerete. A déli homlokzat ablakai gótikus arányúak, azokat azonban már átalakították.

A templom első helyreállításának a dátuma 1746, majd 1790–1792 között és 1872-ben is javították. Akkor a hajót és a szentélyt egységes rozettás díszítésű deszkamennyezettel fedték. A hajóban két karzat áll. A mennyezet közepén virágdíszes táblát találunk 1792-es felirattal, mely arról szól, hogy a ricsei református eklézsia a maga költségén készített házat az Úrnak 1792-ben. A tornyot lebontották, és helyette az épülettől két méterre új kőtornyot emeltek kétszintes, fagalériás sisakkal. 1798-ban készítette Vasvári Gábor asztalosmester a faragott-festett nagyon szép szószékkoronát. A Mózes-szék évszáma szerint 1822-ben készült a diófából faragott szószékkel együtt.

A templom építésére vonatkozó adataink nagyon-nagyon hiányosak. Azt tudjuk, hogy 1696-ban már a reformátusok kezén volt. Miután a korábbi építésre vonatkozóan sincsenek adataink, az 1500-ból való feljegyzés pedig már mint fennálló templomról beszél, nehéz az építés idejét meghatározni. Hogy mennyivel keletkezhetett 1500 előtt, arra leginkább a nyugati kapu formája lehet a válasz, hiszen azon a gótikus szerkezeten már reneszánsz jegyek is feltűnnek. Mindez a kutatók szerint az 1500 előtti néhány évre szűkítheti az építés idejét. A falu a XV. század második felében, de még a XVI. század közepén is a váradi püspök, illetve a káptalan és a Várdai család birtokában volt. Miután a fent említett 1500-as birtokbecsű az elhunyt Várdai László leánya, Judit részére készült, a templom közvetlen ezt megelőző építését leginkább ennek a családnak lehet tulajdonítani.

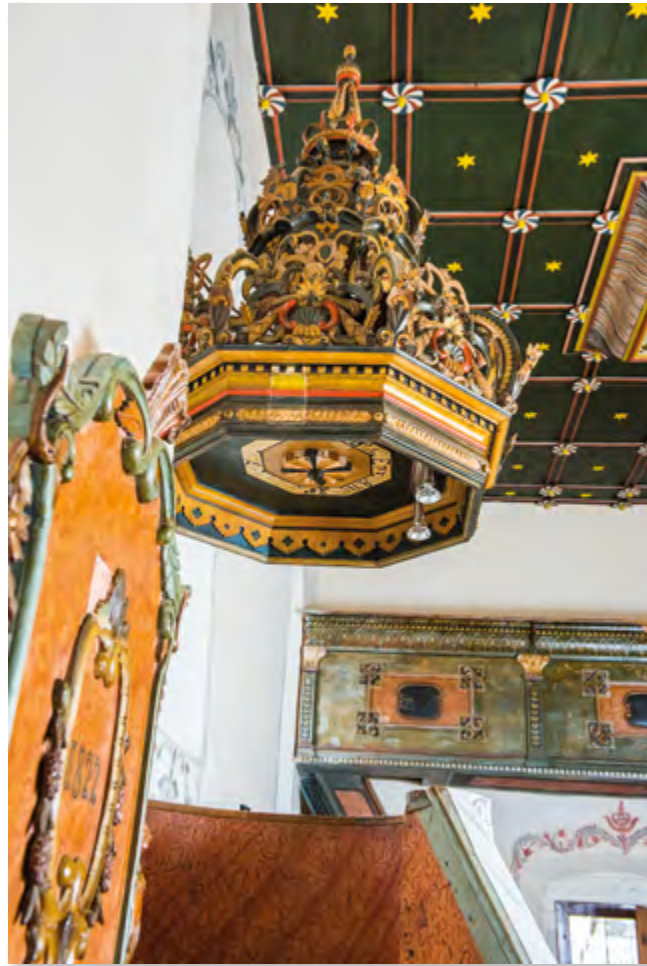

A gyülekezet 1956-ban elhatározta, hogy a 172 éves haranglábat újjáépíti. Mivel azonban a harang szava nem jutott el az idők során jelentősen megnőtt falu minden lakójához, magasabb tornyot kívántak. Így jött létre ez a furcsának tetsző megoldás: falazott torony tetején építették újjá a barokk haranglábat.

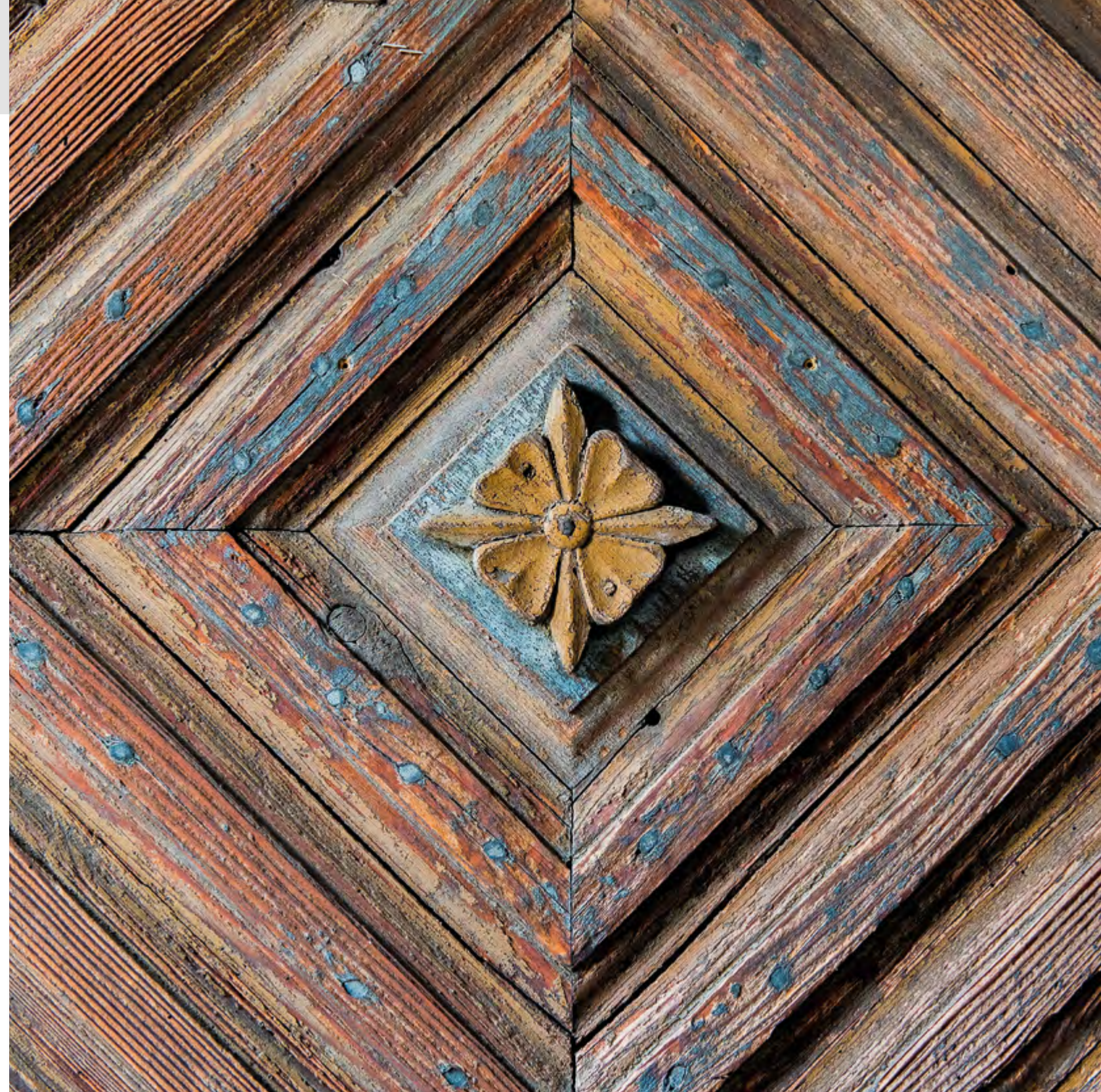

Az 1792-ben elkészült festett famennyezet karakteres megjelenését a sarokpontoknál plasztikus forgóval díszített kazettaosztó rendszer adja.

Túrriese, református templom

A szószékcorona faragott elemekből készült, ezért érezzük az indákat, leveleket, virágokat plastikusnak.
A túrriesei templom szószékcoronája kétségkívül az egyik legszebb berendezési tárgya a Felső-Tisza-vidéknek.

Sonkád, református templom

A Túr mellett, annak torkolatához közel fekvő településről egy 1181-ből való oklevélben olvashatunk. Plébánosát 1423-ban említik. Templomáról egyetlen írott adatot sem ismerünk a középkorból. Az Úr hajlékát a Sonkádot birtokló Csaholyi család emelte. Falait tört kőből rakták, a szerkezeti elemeket sárgás-szürkés színű riolittufából faragták. A síkmennyezetes, kétosztású, támpillérekkel erősített templom szentélye a nyolcszög három oldalával záródó. A templom hajóján és szentélyén egységes, egyszerű rézsűs kialakítású, kőből faragott lábazati párkány fut körbe, amely – bár jelentős szakaszai cserélt kőből állnak – a középkori állapotot mutatja. Az eredeti főpárkány nem maradt fenn, a falkoronát évszázadokkal később, már az újkorban több téglasorral megmagasították. A tornyon kívül a templom egyetlen periódusban épült. Az építés korára a három ajtókeret ad támpontot. Ezek együttes megjelenése azt jelzi, hogy az Isten háza a XV–XVI. század fordulóján épült, mert a déli kapu már inkább reneszánsz építészeti vonásokat mutat. Abban az időben az építtető Csaholyi család már nem volt kizárólagos tulajdonosa a falunak, mint korábban, de a XVI. század közepéig, néhány más birtokos mellett, övék volt Sonkád jelentős része. Így a templom emelésében nekik lehetett a legnagyobb szerepük még akkor is, ha más, a faluban birtokos családokat sem zárhatunk ki az esetleges építtetők közül.

Az 1995 és 1998 között történt műemléki helyreállítás során a templom sok középkori elemét restaurálták. A szentély északi oldalán a középkorban sekrestye állt, melyet a legutóbbi helyreállításkor visszaépítettek. A késő gótikus csúcsíves ablakok fennmaradtak, ám

a mérműves kőrácsozataik hiányoznak. Elpusztult a szentély gótikus boltozata is, fennmaradt azonban az északi szentélyfalban a kőből faragott szentségtartó fülke és a számárhát íves lezárású sekrestyeajtó. Az álló téglalap alakú fülke kőkeretét utólag lefaragták. A szentélyben az egykori bordás kőboltozat nyomai láthatók.

A kőtemplom a XVI–XVII. századi háborúskodások során súlyosan megrongálódott. A középkori festés 1717-ben egy tatár betörés idején, amikor a tetőszerkezet is leégett, elpusztult. Az Úr hajlékát az 1760-as években építették újjá. Akkor készült el a templombelső népies barokk berendezése, a templomhajó nyugati és északi oldalán az L alakú fakarzat, a déli ajtó előtt a fa szélfogó. A festett, kazettás mennyezet 1766-ban készült. Hasonlóan szépen festett a karzat mellvédje, a díszes szószékkorona, az öblös szószék és az Úrasztala. A lendületes ecsetvonásokkal vitt falfestés változatos mintáiban a szőlőindás, virágos ornamentika a geometrikus elemekkel keveredik. A díszítés a diadalívet, az ablakok és a déli kapu vonalát kíséri. Az északi falon keretbe foglalt felirattöredék látható. A korábbi fa harangláb helyett a XIX. század elején, 1807-ben késő barokk stílusú háromszintes téglatornyot épített az egyházközség, melyet 1861-ben felújítottak. Az 1995-ben elkezdett helyreállítással nyerte el a templom mai formáját, s a színvonalas munkát értékelve 1998-ban az Európa Nostra Bizottság díját érdemelték ki.

Sonkád, református templom

A templom ablakfülkéit körülölelő és déli kapuja vonalát kísérő indás-leveles ornamentika formavilága a „virágos reneszánsz” hatását mutatja.

Sonkád, református templom

A templom néhány éve még közel állt a teljes pusztuláshoz. Az 1990-es évek közepén indult helyreállítási munkák során kiderült, hogy a falak felületei és a lyukas mennyezet valódi kincseket rejtenek. Így került elő az 1766-ból származó gazdag ornamentikájú festett, kazettás mennyezet is.

Vámosoroszi, református templom

A Szatmári-síkságon a Tapolnák patak partján fekvő település a XIV. század első felétől híddal és hozzá tartozó vámszedési joggal rendelkezett. Templomáról a középkorból nem ismerünk írásos adatokat. A XV. században épült templom alaprajzi elrendezése, formája a középkori eredetre utal. Kutatására 2013-ban került sor.

Az épület az írott forrásokban először a XVII. század végén szerepel, mint elhagyott templom. Az akkor már a reformátusok birtokában lévő hajlékot 1784-re újjáépítették. 1808-ban még csak fa haranglábja volt, a tornyot 1819–1823 között húzták fel. A kicsiny, a nyolcszög három oldalával záródó szentély csúcsíves diadallíval csatlakozik a téglalap alakú hajóhoz, mely egy falszélességgel szélesebb, előtte a nyolcszögű torony áll. Egyik harangja 1584-es feliratú. 1806-ban került a középkori boltozat alá a népies barokk fakarzat. Alsó lapjainak döntő többsége minden bizonnyal az egykori kazettás famennyezet festett – napjainkra átfestett – virágdíszes elemei lehetnek, mint ahogy annak bizonyult a Mózes-szék támlájának két eleme is. A szószék – felirata szerint – 1794-ben készült, szép, dúsan faragott és festett hangvetővel. A torony építésekor a hajó déli kapuját befalazták, s a tornyon keresztül nyitottak utat a templomba. A déli oldalon a befalazott ajtó körül egy jóval nagyobb, félköríves lezárású keret rajzolódik ki a falon. A szentély északi falán szintén látható a volt sekrestye félköríves nyílása, megmaradtak a hajón és a szentély sarkain az átlós támpillérek is. Az ablakok közül a délkeleti őrzi a gótikus, csúcsíves záródását. A díszítő festés, a reneszánsz antikva betűs felirat a XVI–XVII. század fordulóján készült.

A belső térben is jelentős középkori építészeti emlékeket találunk. A szentély bordás hálóboltozatának egyik zárókövén (nyugati oldal) Krisztus-fej, a másikon (keleti oldal) címerpajzson körre tekeredő, farkát nyaka köré csavaró s lábaival a Gutkeled nembeli Báthori család címerábrájával díszített pajzsot tartó sárkányalak domboarműve látható. A két hátsó gyámkő (északkeleti és délkeleti sarok) emberfej alakú. A bordákon rózsaszínű és vörös csíkozású festéknyomok. A szentély északi oldalán kialakított álló téglalap alakú szentségtartó fülke mélyed a falba, mely felül félköríves mezővel zárul. Ennek tetejéből nagyméretű, levélszerű formákból kialakított keresztvirág nő ki, mely befut a karzat alá. Ezen az oldalon falképeket láthatunk, gótikus írást utánzó XVII. századi feliratokkal. Az egyik falképen a karzat feljártánál a bűnbeesés története elevenedik meg, 1604-es évszámmal. A szentély déli falán elhelyezett kis, háromszög záródású fülke az egyházi edények számára készült. A szentélyt az egyik legegyszerűbb hálóboltozat fedi.

A templom építési idejének meghatározására jó adat a keleti zárópajzs Sárkányrendes címere, mert az a boltozatot 1408, a rend alapítása utánra keltezi. A falu nagy része a XV. század harmincas éveitől a Báthori család tulajdonában volt, akik még a XVI. század közepén is majdnem teljes egészében birtokolták. A Gutkeledék sárkányfogás címerét ott csak ők használták, s így a boltozat építését bizonyosan, de feltehetően az egész templom építését is az ő donátorságukhoz kapcsolhatjuk.

Az 1819–1823 között épült, 36 méter magas, nyolcszögletű barokk torony.

A templom szentélyét az eredeti gótikus hálóboltozat fedi, amely már több mint ötszáz éves.
A bordák és a diadalív gazdag színezése a 2014-es restaurálás során került elő.

Vámosoroszi, református templom

Az 1806-ban készült L-alakú, népi festéssel díszített karzat.

Szatmári középkori templomok

Felhasznált irodalom

Lévárdy Ferenc: Magyar templomok művészete.
Szent István Társulat, Budapest, 1982.

Szabolcs-Szatmár megye műemlékei 1-2. Szerkesztette:
Dercsényi Dezső, Entz Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest,
1986-1987.

Református templomaink. Szerkesztette: Várady József.
Debrecen, 1987.

Tiszántúl református templomai 1-2. Szerkesztette:
Várady József. Debrecen, 1991.

Középkori templomok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.
Írta és összeállította: Szatmáriné Mihucz Ildikó. Kelet Press,
Nyíregyháza, 2000.

Falfestészeti emlékek a középkori Magyarország északkeleti
megyéiből. Szerkesztette: Kollár Tibor. Telemi László Alapítvány,
Budapest, 2009.

Középkori egyházi építészet Szatmárban. Szerkesztette:
Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat,
Nyíregyháza 2011.

Művészet és vallás a Felső-Tisza-vidéken. Szerkesztette:
Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Fejlesztési
Ügynökség, Nyíregyháza, 2014.

A kötet összeállításában közreműködött:

Csordásné Szikora Erzsébet, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei
Értéktár Bizottság titkára
Deák Attila, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és
Környezetgazdálkodási Nonprofit Kft. vezető menedzsere

A kötet médiatámogatója:

Kölcsey Televízió Nyíregyháza

